
Nilufar QAHOROVA,
Qo'qon Davlat pedagogika
instituti o'qtuvchisi

UMUMTA'LIM MUASSASALARINING RUS TILI DARSLARIDA INTERFAOL VA DIDAKTIK USULLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada umumta'lim muassasalarida rus tili darslarini tashkil etishda interfaol usullarning mazmun-mohiyati hamda dars jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, bolalar tomonidan mavzularni samarali o'zlashtirilishiga ta'siri asoslangan.

Kalit so'zlar. Mantiqiy fikrlash, interfaol o'yinlar, rivojlantirish, didaktik o'yinlar, faollik.

В статье рассматриваются сущность интерактивных методов преподавания уроков русского языка в общеобразовательных учреждениях и использование дидактических игр на уроке. Это также основано на влиянии, которое дети оказывают на эффективное изучение предметов.

Ключевые слова. Логическое мышление, интерактивные игры, разработка, дидактические игры, активность.

The article discusses the essence of interactive methods of teaching Russian language lessons in educational institutions and the use of didactic games in the classroom. It is also based on the influence that children have on effective study of subjects.

Key words. Logical thinking, interactive games, development, didactic games, activity.

Bugun yurtimiz mustaqil davlat sifatida jahon hamjamiyatida integrallashib borar ekan, yoshlarimizning o'z ona tilini qadrlagan holda chet tillarini bilishi muhim ahamiyatga ega. Respublikamiz Prezidenti rahnamoligida navqiron avlodni sog'lom va barkamol insonlar etib tarbiyalash, yoshlarimizni zamonaviy bilim salohiyati, intellektini oshirish, yuksaltirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini faol o'zlashtirishi, zamonaviy kasb-hunarlarini hamda xorijiy tillarni chuqur o'rganishi ularning yetarlicha bilim olishlari uchun har tomonlama qo'llab-quvvatlash maqsadida yurtimizning barcha sohalarida bir qancha imkoniyatlar yaratib berilmoqda.

Bugungi kunda birgina chet tili bilan bog'liq sohalarda yoshlarimiz ana shunday ulkan imkoniyatlardan samarali foydalanmoqdalar. Xususan, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar natijasida yuz minglab o'g'il-qizlarimiz muayyan mutaxassislik bo'yicha yurtimizdagi barcha ta'lim muassasalari va boshqa mamlakatlar oliy o'quv yurtlarining filiallarida ta'lim olish bilan birga xorijiy tillarni puxta o'rganib kelmoqdalar. Dastlab bu borada umumta'lim tizimiga to'xtalsak. Umumta'lim muassasasi uzluksiz ta'limning asosiy qadami bo'libgina qolmay, balki faol, ijodkor va ma'naviy jihatdan boy shaxsni shakllantiruvchi ilk pog'ona hamdir.

Yuqorida aytilganidek, ta'lim tizimida til asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Shunday ekan, xorijiy tillarni bolalikdan o'rganishning ahamiyati juda katta.

Bolalikda miya va xotira kuchi yuqori bo'lishi tadqiqotchilar tomonidan aniqlangan. Bu davrda qabul qilingan ma'lumotlar toshga o'yilgan naqsh kabi xotirada bir umrga muhrlanib qoladi. Bola o'z ona tilini, taxminan, ikki yoshdan boshlab ongli ravishda bila boshlaydi. Unda til va tafakkurning rivojlanishi birgalikda kechadi. To'rt yoshdan o'n yoshgacha bo'lgan oraliqdagi bolalarda xorijiy tilni o'rganish ko'nikmasini hosil qilish mumkin. Asosiysi, xorijiy tilni erta o'rganishning talablariga amal qilish kerak. Kichik yoshlilarga xorijiy tilni o'rgatishda asosiy ma'suliyat o'qituvchi zimmasiga tushadi hamda alohida e'tibor va mas'uliyatni talab etadi. Yozish va o'qishni bola boshlang'ich sinfning dastlabki yillarida, ona tilidagi savodxonlik darajasiga erishgandan so'ng sekinlik bilan o'rganib boradi.

Umuman olganda, til o'rganishning bosqichlari turlicha bo'lib biz buni rus tili misolida ko'rib chiqish mumkin.

Rus tilida gapirish uch qismdan iborat nutqiy faoliyatdir. Dastavval gapirishga moyillik bo'ladi. So'ngra til vositasida fikrni bayon etish ehtiyoji tug'iladi. Nutqiy harakatni bajarishga mayl paydo bo'lsa, biror axborot yetkazish, savolga javob qaytarish yoki nutqqa bog'liq bo'lmagan harakat (masalan, iltimos, buyruq va hokazo)ni bajarishga kirishiladi. Gapirishning ushbu qismida aytish niyati hosil bo'ladi. Gapirishni o'rganishda sintagmatik aloqalarning ahamiyati katta bo'lib, bunda so'zning turli birikmalarda qo'llanilishi ko'zda tutiladi. Gapiruvchi xotirada tayyor turgan so'zni yoki grammatik birlikni tanlaydi, odatda ona tili hodisalari xotirada tayyor turadi.

Gapirishning uchinchi qismi ijro etish, fikrni bayon etish, talaffuz etish: ya'ni, tashqi nutqda uni ifodalashdan iborat. Uchala qismga amal qilish nutq faoliyati turlarida gapirishni yuzaga keltiradi. Fikrni og'zaki bayon etishga o'rgatish, muayyan fikrni yozma bayoni o'zgalari nutqini idrok etib fahmlash (tinglab va o'qib tushunish) kabi nutq faoliyati turlari bilan uzviy bog'langan holda tashkil etiladi.

Fikrni og'zaki ikki shaklda, ya'ni bog'lanma (monolog) nutq va suhbat tarzidagi (dialog) nutqda ifodalash mumkin. Rus tilida monolog va dialogni o'rganish o'quv dasturining asosiy talablaridandir. Monolog uchun to'liq jumlar va ularning nisbatan uzluksiz tizimlarini qo'llash ahamiyatli bo'lsa, dialogda tayyor jumlar ellips (qisqargan) gaplar ko'proq ishlatiladi. Rus tilida nutq faoliyati turlarining sifat va miqdor ko'rsatkichlari metodika asosida aniqlab beriladi. Gapirishda sifat ko'rsatkichlari talaba nutqining mavzuga muvofiqligi va uni bayon etish mukammalligi, gapirganda – ijodiy yondashish; til materialini to'g'ri qo'llay bilishi asosiy omil hisoblanadi.

Shuningdek, til o'rganishda interfaol usullar ham mavjud. Avvalambor, til o'rgatishni boshlashdan oldin o'quvchilarni shu millat madaniyati, urf-odati, tarixi bilan yaqindan tanishtirib o'tish kerak. Negaki, bu tilni nima uchun o'rganayotganini tushunib yetmagan o'quvchi uchun asosiy maqsad o'z ahamiyatini yo'qota boshlaydi. Agar siz o'quvchingizda qiziqish va ishtiyoq tuyg'usini uyg'ota olsangiz, demak, birinchi qadam tashlandi. Mexanizm ishga tushdi. Keyingi bosqichda esa belgilangan dastur asosida, bir me'yorda va tizimli ravishda mashg'ulotlar olib boriladi. Bu jarayon zerikarli bo'lib qolmasligi va yanada qiziq bo'lishi uchun interfaol usullardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Quyida o'rganuvchilarga psixologik jihatdan ijobiy ta'sir etadigan bir nechta interfaol usullar haqida fikr yuritamiz.

Eng avvalo, ishni dars xonasida kichkinagina o'sha millat ruhini berib turuvchi muhit yaratishdan boshlash kerak. Buning uchun xona jihozlarining holatini g'ayriod-

diy ko'rinishlarda o'zgartirish, turli shior va o'rganuvchilar uchun qiziq bo'lgan suratlar yopishtirish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida erkin muloqotni yo'lga qo'yib olish kerak.

Dars jarayonida faqat o'rganilayotgan tilda so'zlashish samaradorlikni yanada oshirishga xizmat qiladi. Agar kimki bu qoidani buzsa, o'sha o'quvchi "jazolanadi". Ya'ni qo'shimcha dars tayyorlaydi, qo'shiq aytib beradi, qolganlarga sovg'a ulashadi va hokozo. Dars mobaynida yaxshi qatnashgan, o'zlashtirishi yuqori o'quvchilar esa rag'batlantirilishi kerak. Misol uchun, o'qish uchun to'lanadigan mablag'larga chegirma berish yoki ma'lum fursat butunlay ozod etish, biror narsa sovg'a qilish, kino va teatrlarga bilet berish. Bu usul ular o'rtasida sog'lom raqobatni uyushtirishga xizmat qiladi. Raqobat bor joyda esa o'sish bo'ladi.

Yana bir qiziqarli usullardan bir "o'rgimchak to'ri"dir. Buning uchun o'quvchilar doira shaklida tik turgan holatda bo'lishlari shart. O'qituvchi savol beradi. Javob bergan o'rganuvchi kalavani uchidan ushlagan holatda uni boshqa bir sherigiga uloqtiradi va savol beradi. U ham javobi yakunlangach ipdan ushlaydi. Kalavani esa boshqaga uzatadi. Shu tariqa turli shakldagi o'rgimchak to'ri hosil bo'ladi.

Interfaol usul o'qituvchi bilan o'quvchining darsda teng, ayrim o'rinlarda o'quvchining o'qituvchidan ham faolroq ishtirok etishini taqozo etadi. Ammo rus tili darslarida ko'p holatlarda o'qituvchi qanchalik urinmasin, qanchalik tajribali, bilimdon bo'lmasin, hozirda an'anaviy ta'lim usullaridan farqli o'laroq, ayrim hollarda interfaol usul qo'llangan dars kutilgan samarani bermaydi. Buning sabablari quyidagicha deb o'ylaymiz.

Birinchidan, o'quvchi jonli suhbatga kirishish uchun yetarli lug'aviy boylikka ega bo'lmaydi. O'quvchi muloqotga kira olganda ham o'zining xatolari ustida ishlashga imkoniyati bo'lmaydi, shuning uchun uning nutqida o'sish bo'lmaydi. Ba'zida, o'quvchilar so'z boyligining nihoyatda kamligi uchun og'zaki nutq mashqlarini bajarishda qiyinchiliklarga duch keladi. Odatda akademik guruhdagi o'quvchilarning bilim darajasi har xil bo'ladi. Tilni yaxshi bilgan o'quvchilar gapirganda tilni yaxshi bilmagan o'quvchilar ularni tushunmaydi va ular gapirganda yaxshiroq bilgan o'quvchilar gap nima xususida ketayotganini tushunmaydi. Til o'qitishning interfaol usullari qo'llanilganda turli qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. O'qituvchi ularni bartaraf etishga tayyor turishi lozim. Buning uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

O'quvchi nutqini o'stirish uchun uni ko'p gapirtirish kerak. Buning uchun esa mavzuli va mavzusiz suhbatlardan keng foydalanish samaralidir. O'qituvchi o'quvchi nutqini rag'batlantirib, yo'l qo'ygan xatolarini gaplar orasida talaffuz qilganda to'g'irlashi mumkin. O'qituvchi til o'rgatishda o'quvchining psixologiyasini bilishi va uni o'rganishi zarur. Chunki bir xil vaziyatda o'quvchilar tomonidan turli reaksiya bo'lishi mumkin: kimdir xatosini to'g'rilanishini oddiy narsa deb qabul qiladi, uni to'g'irlaydi va muloqotga tezda kirishib ketadi; boshqasi esa, aksincha to'xtab qoladi. Ayrim o'quvchilarda verbal informatsiyani idrok qilish sustroq bo'ladi. Ular bir marta eshitganini, ona tilida aytilgan bo'lsa ham, tushunishga qiynaladi, yoki o'ziga ishonchining kamligi tufayli, eshitgan informatsiyaning rostligiga shubha qiladi. Bunday o'quvchilarni faol suhbatga jalb etish qiyin kechadi. Ular bilan soddaroq turdagi mashqlarni yakka tartibda yoki guruhda bajarish, bilim darajasi o'zi bilan teng yoki pastroq guruxda shug'ullanishi yuqoridagi kabi "ruhiy noto'liqlik" hissiyatini tark etib, muloqotlarda tortinmay, qo'rqmay ishtirok etishlariga erishiladi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi do'stona hamkorlik o'quv jarayonining samaradorligini oshirishi tabiiy holdir, shuning uchun akademik guruhlarda ijodiy muhitni yaratish foydali.

Shuningdek, maktab muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini yuqori saviyada

tashkil etish o'quvchilarga ta'limning keyingi bosqichlarida qiynalmasdan davom ettirishga imkoniyatlar yaratadi.

Ta'lim samaradorligini ta'minlovchi asosiy shartlardan yana biri – bolalarning rus tiliga ijobiy munosabatini rag'batlantirish va turli ta'lim vositalaridan foydalanish hisoblanadi. Bu vositalar ichida pedagogik texnologiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblangan didaktik o'yinlar asosiy o'rin tutadi. Xususan, dars samaradorligini ta'minlashda ta'lim vositalaridan foydalanish, darslarda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishga xizmat qiluvchi va texnologik xarakterdagi didaktik o'yinlarning imkoniyatlari beqiyosdir. Rus tili darslarida o'rganilayotgan mavzu mazmuniga moslab tashkil etiladigan didaktik o'yinlar bolalarni mustaqil fikrlashga undaydi, til o'rganishga qiziqishini uyg'otadi. O'qishga qiziqish esa bilimlarni puxta o'zlashtirish garovidir. Rus tilini o'rgatish mazmuni umumta'lim muassasalarida juda qisqa va oson so'zlardan, jumladan boshlanadi. Mazmuni tushunishni o'rgatish sodda, qulay va zarur ko'rgazmalilik asosida olib boriladi. Mana shu yo'l bilan bolalarning so'z boyligi kengayib, chuqurlashib va o'sib borishi ta'minlanadi. Ayrim mutaxassislar rus tilini ham xuddi ona tilidek, ya'ni og'zaki nutq o'qish va yozishdan oldin o'rgatilishi kerak degan fikriga qo'shilib, bu masalani bir muncha boshqacharak talqin qiladi. U bola gapira boshlashdan avval kattalar nutqini eshita borib passiv ravishda material to'plashini nazarda tutib rus tilni o'qitishda reproduktiv ish formasidan oldin retseptiv ish formalari amalga oshirilishi, ya'ni gapirishdan oldin tinglash, yozishdan oldin esa o'qish kerak, degan xulosa chiqaradi. U o'z nuqtayi nazarini qiyinchiliklarni hisobga olish va og'zaki nutq yozma nutqdan farq qilganidek, bir ko'nikmani boshqasidan sinchiklab ajratish prinsiplari bilan mustahkamlaydi.

Bolalarda rus tiliga kuchli qiziqish uyg'otish maqsadida, turli ko'ngilochar o'yinlar, qiziqarli topishmoqlar, she'rlar, qo'shiqlar, dialogli suhbatlar ishlatilishi zarur. Bunda bolalar soni 5-8 tadan 10-12 tagacha bo'lishi talab etiladi. Muallifning dasturi doirasida 4-5 daqiqa davomida tanaffus e'lon qilinib, qo'shiq kuylash, raqsga tushish majburiy hisoblanadi. Natijada, zavq bilan kuylagan qo'shiqlar va aytilgan she'rlar bolalar xotirasiga singib, rus tilida so'zlashish ko'nikmasi shakllantirilib, leksik va fonetik jihatdan mustahkamlanadi.

Bundan tashqari, rus tilida ishlangan video taqdimotlar orqali bolalar ruslar madaniyati bilan yaqindan tanishishga va ertak qahramonlari bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotga kirishishga muvaffaq bo'ladilar. Ikki yilga mo'ljallangan ushbu dastur umumta'lim muassasasi o'qituvchilari uchun rus tilini o'rgatishda zamonaviy va ilg'or pedagogik texnologiyalarga asoslangan namunaviy o'quv qo'llanmadir.

Shunday ekan, mamlakatimiz maktab o'quvchilariga ham shu kabi o'quv dasturini kompyuter texnologiyalari asosida yaratish o'quv mashg'ulotini yanada samarali natijalarga erishishga ko'mak bo'ladi. Bunda biz milliy ertaklarimiz qahramonlaridan foydalanib, rus tilida zamonaviy didaktik o'yin dasturlarini tashkillashtirish bolalarning so'z boyligini oshirishda yordam beradi. Chunonchi, boshqa ko'pgina o'quv fanlari qatori, rus tili fanini o'qitishda ham bevosita kompyuter texnikasidan foydalanishga ehtiyoj seziladi. Respublikamizda rus tili fanini o'qitishda kompyuter texnologiyasi vositasidan foydalanish bolalarning rus tilida bilim samaradorligini yanada oshirishda yordam beradi, ayni paytda, ularga kompyuterni yaxshi o'zlashtirishda ham ko'maklashadi. Rus tili darsini didaktik o'yinlar orqali tashkil etish va o'tkazish metodikasiga oid tadqiqotlarda uning bir necha bosqichlari ajratib ko'rsatiladi. Ayrim tadqiqotchilar o'yinlarni tashkil etishda quyidagi bosqichlarni ajratib ko'rsatiladi:

- tayyorgarlik;

-
- tashkiliy;
 - o'yin harakatlari;
 - yakuniy.

Bu bosqichlar o'z xususiyatlari, o'yinga sarflangan vaqt, bolalarning mustaqilligi va tarbiyachi faoliyatiga ko'ra bir-biridan farq qiladi.

Umuman olganda, kichik yoshdagi bolalarning chet tilidagi muloqot kompetensiyalari darajasiga qo'yilgan talablar va didaktik yondashuvlarda umumiylik mavjud. Bu umumiylik chet tillarni o'rganishga yordam beradigan zamonaviy sharoitlarning yaratilganligi, kichik maktab yoshidagi bolalar uchun ko'plab darsliklar nashr etilganligi, shuningdek, chet tilini axborot-kommunikativ texnologiyalar yordamida o'rgatadigan zamonaviy dasturlardan keng foydalanilishi orqali namoyon bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, chet tillarni o'qitishdan maqsad turli madaniyat va ko'ptillilikni o'zida aks ettirgan zamonaviy jamiyat hayotida bolalarning har tomonlama va faol ishtiroklarini taminlash uchun ulardagi til kompetensiyalarini rivojlantirishdir. Chet tilini o'rgatishdan umumiy maqsad – o'quvchilarda madaniyatlara ro muloqot qilish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan bo'lsa, chet tilini boshlang'ich maktabdan o'rgatish ularda shu qobiliyatni kelgusida shakllantirish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, chet tili o'qituvchilari boshlang'ich ta'lim pedagogikasi va chet tilini o'qitish metodikasiga oid chuqur bilimga ega bo'lishlari va o'z malakalarini litsey yoki universitetlarda oshirib borishlari lozim. Faqat shundagina kutilayotgan natijaga, ko'zlangan maqsadga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Z.Sh. Jurayeva., M.M. Abdulxayeva. *Til bilmoq – dunyoni anglamoq, degani // Молодой ученый. – 2016.*
2. Sh. Oqqo'ziyev. *Xorijiy tilni o'rganishda interfaol usullarning o'rni // Uch ildiz. – 2017.*
3. D. Tojiboyeva. *Kichik maktab yoshidagi bolalarga chet tilini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari//journal.fledu.uz.*
4. N.M. Karimov. *Rus tili fanidan nutqiy faoliyatini o'stirishda og'zaki mashqlarning ahamiyati // <http://fikir.uz>.*
5. M. Voxidov. *Bolalar psixologiyasi –T.: O'qituvchi, 1981 – 366 b.*

Tahririyat: *Bugungi globallashuv davrida chet tillarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu naqtayi nazardan ushbu maqolada o'quvchi-yoshlarning rus tilini o'zlashtrilishida interfaol usullardan foydalanish atroflicha yoritilgan va tavsiyalar berilgan. Shuningdek, muallif bergan tavsiyalar o'qituvchilar tomonidan amaliyotda foydalanilsa, albatta, o'z samarasini beradi.*